

Dr. Abdülkadir Karahan: *Fuzulî, muhiti ve şahsiyeti*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1949 (XXIII, 309 S., Güzel Sanatlar Akademisi Profesörlerinden Emin Barın ve Hüseyin Tahirzade tarafından hazırlanmış nefis kapak; metin dışında renkli bir minyatür ile 20 levha, 1 harita ve metin arasında 11 fotoğraf). 8° = İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından. Nr. 410.

Türk edebiyat tarihi ve Fuzulî'cilik alanında önemli yer tutacağı şüphesiz bulunan bu eser, önde ve sondaki ihzarî bilgilerle, dokumentasyon kısımları hariç, üç bölümde tamamlanmıştır. *Birinci bölüm*, XVI. yüzyıldaki İnan ile Bağdad durumuna aittir. Bu durum coğrafya, tarih ve medeniyet (siyaset, din, içtimaiyat, iktisadî ve kültür) bakımından üç kısımda anlatılmıştır. Coğrafi kısımda memleketin sınırları, iklimi, ırmakları, toprak, bitki ve hayvanlarına, Tarih kısmında İlk çağ, Müs'ümanlığın ilk zamanları ve Abbasiler, Moğollar, Akkoyunlular, Safevîler, Osmanlılar ve Osmanlı Bağdad'ın ilk valilerine ve Bağdad, Küfe, Nəcəf, Kerbelâ, Hille, Basra şehirlerinin geçmişteki hayatlarına ait malûmat verilmiştir. Medenî hayat kısmının fibristi de şudur: 1. Medeniyet ve din tarihi bakımından İlkçağ... 2. a) İslamda siyasi ve usulî mezhepler, b) Tasavvuf cereyanı; 3. a) Malî, sıhhi ve içtimai hayat, b) Medeniyet ve ilim; 4. a) XVI. asrın ilk yarısında durum, b) Kanunî devrinde arazi, gelir, ulaştırma, mesken ve ticaret, c) Halkın dili, ırkı, dini ve d) Şiir ve edebiyat muhiti. *İkinci bölüm*, Fuzulî'nin hayatına ayrılmıştır. Bu bölüm 1. Akkoyunlular ve Safevîler devri, 2. Osmanlı hakimiyetinin ilk yılları 3. Fuzulî'nin hayatının son yılları, diye üç kısımda tamamlanmıştır. *Üçüncü bölüm*, Fuzulî'nin milliyeti, mezhebi ve psikolojisinden bahseden üç kısımda şairin şahsiyetini belirtmiştir.

Fuzulî metinleriyle, şaire ait bütün kaynak ve incelemeler, çok az istisna ile — ki bu, bilhassa Azerbaycan'da yapılan tetkik ve yayınlara aittir—kâmilan istifade olunmuş; ilave olarak, bir de Fuzulî'nia menşesine (Milliyetine) taalluk eden orijinal yeni vesika ve kaynaklar meydana konmuştur (S. 118 ve 121).

* * *

Fuzulî'nin *milliyeti* ile *mezhebi* üzerine tafsilatla durduktan ve onun bir Türk ve Şii (isna aşeri) olduğu neticesine kat'iyetle vardıktan sonra, A. Karahan, şairin psikolojisi bahsine temas ediyor ve onun yettiği devri vasıflandırmak üzere şunları yazıyor:

* XV. asrın ikinci yarısında Bağdad ve dolayları içtimai çevre bakımından Fuzulî gibi bir dehanın neşvünema bulmasına gayet elverişli idi. Mekkeye göre İslâmiyetten önce «Eş-şuhûr-ül-haram» denilen dört ayda (Zilkade, Zilhicce, Muharrem, Recep) Taif civarındaki Sûk-ı Ukkaz panayırının ve İslâmiyetten sonra da Zilhiccede *Mekke* ve *Medine*'nin ziyaretçilerle dolup taşması kabilinde bilhassa Muharrem aylarında — Şiiilerin ve bütün İslam dünyasının mukaddes makamları olan—Nəcəf, Kerbelâ ve Bağdad dolayları da insan külteleriyle dalgalanırdı. İnan, Anadolu, Suriye, Arabistan ve Hindistan arasında aynı zamanda

ticarî ve iktisadî bir transit merkezi olan İrak-ı Arab, bilhassa Safevîlerin ilk zamanlarında siyasî ve dinî olarak da çok geniş bir rağbet ve mâna almıştı ki, Fuzulî'nin ilk gençliğine rastlıyan bu sıralarda sosyal muhitin bu canlı kıvılda- nışları, met ve cezirleri; Mezopotamya kıyılarında Bahreyn incilerinin en güzel- lerinden birinin parlamasına vesile olmuştur ».

«Bu devre hakim olan ruh, ilim ve şiir havasıyla beslenmiştir. Bağdad, Kerbelâ, Necef . . yalnız bir çok Azerî-Şii Türk şairlerinin uğradıkları, birleş- tikleri yer olmakla kalmamış, Azerî-Türk şiirinin bir kaynağı haline gelmiştir. Ticaret kervanları ve Muharrem merasimine gelen ziyaretçi kabileleriyle birlikte Anadolu ve Çagatay şairlerinin de eserleri hemen aradan zaman geçmeden bu- ralara taşınıyor, yayılıyordu. Irak Türkleri arasında Nevaî (1441-1501), Bay- kara (1430-1505) ne kadar okunuyor, seviliyor ise Şeyhî (ölm. 832/1429 dan sonra) veya Ahmedî (1329-1412) de o derecede tanılıyordu Üstelik Nesimî gibi Fuzulî'- den sonra Azerî edebiyatının en lirik ve hattâ aktif tasavvuf bakımından Fuzulî'- den aşkın, atak hakikî bir mutasavvıf şair de bu bölgede bir asır evvel yetişti. Azerî edebiyatı, XV. asır sonunda Habibî ve XVI. asır başlarında Hatayî gibi sanatkârları şiirin ilhamı ile kanatlandırmaya muvaffak olduğu içindir ki Fuzulî gibi bir evlâda gebe oluşunu gayet tabii görmek lâzımdır.» (S. 151-152).

Tarihî böyle bir devir ve sosyal şartlar içinde doğan Fuzulî'nin psikolojisini eserlerini araştırıp, inceliyerek tesbite çalışan müellif bilhassa onun *aşk*'ı üzerinde duruyor :

«Güzelliğe, kelimenin en geniş manasıyla can ü gönülden âşık olan bu bağır yanık Irak çocuğunu, aşk, çöl güneşleri gibi yakmış ve fakat şiirlerini Bağdad hurmaları gibi ballandırmıştır. . . İptidai malzemesini taştan, topraktan, tahtadan almakla beraber insanı hayran bırakan usta bir mimar - mühendisin eseri gibi, Fuzulî'nin aşkı da beşerî heyecanlardan doğmakla beraber bir üstün ve müstesna hüviyette karşımıza çıkmış ve asırlardan beri meraretin, elemin, hülya ve hasretin şefkat ve merhametin, nihayet ilahî varlığa, lâyemut Tanrıya olan bağlılık ve hayranlığın ifadesi olarak gönülleri, bir ölümsüz sultan gibi, teshir etmiştir.» (S. 173).

Şairin ruhu, «içinde doğup büyüdüğü fizik ve mistik iklim : hüznün ve merarete, inzivaya, aşırı hisliliğe çok müsaitti. Bu mizaç ve içtimai çevre tazyikiy- ledir ki : Fuzulî halinden gayrı memnun, şikâyetçi, içine kapanmış, biraz mües- ves, çok içli bir insan olmuş ve fakat neticede bir can kurtaran simiti gibi aşka yapışmış, hayat denizinin dalgaları arasında bu beşerî-ilâhî aşk onun ebediliğini sağlamıştır.» (S. 185).

A. Karahan, Fuzulî psikolojisine taallük eden ve tafsili bir makale hacmine sığmayan akademik tahsil, aşk ve ölüm temaları, beşerî heyecanların yücelmesi, söz-şiir zevki, mazlûm insanlara yakınlık ve belâyâ sabırla mukabele, dünya zinetlerine karşı istigna, tâliden şikâyet, kendine güven, kendini İslâm-Şark aşk kahramanlarıyla mukayese, cahil ve hasudlara husûmet, taklitten sakınma ve orijinallik arzusu, mizah istidadı gibi bir sıra çok enteresan konulara temas etmekte ve bütün bunları büyük dâhinin türlü eserlerinden maharetle seçtiği satırlar ve beyitlerle izah ve tevsik etmektedir.

Dr. Abdülkadir Karahan'ın, aslında doktora tezi olarak hazırlanmış olduğu bu incelemesi, Türk şiirinin büyük ışığı Fuzulî üzerine yayınlanan eserler arasında özel bir yer tutmaktadır. Müdafaa olunurken teze nezaret eden birinci raportör Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın kitaba yazdığı «bir kaç söz» de takdir olunduğu gibi, Karahan'ın bu monografisi Fuzulî'ye dair yazılan tetkikler arasında üstün bir değere maliktir.

Kitap, gerçekten de «aile muhiti ve terbiyesinin tesiriyle» müellifin ta «çocukluktan beri bağlı bulunduğu Fuzulî sevgisiyle» canlanan bir çalışmanın mahsulüdür. Bu sevgi, edebiyat tetkiki hususundaki çağdaş bilgi ve usulla birleşerek, *büyük kalb şairinin hayatı ile şahsiyetini* bize pek canlı olarak tanıtıyor.

Tatlı bir zevk ile okunan bu faydeli eserin mütaleasından duyduğumuz memnuniyeti kaydetmekle beraber, dikkatimizi çeken bazı cihetleri üzerinde durmayı da samimiyetten sayarız :

Fuzulî için vaktiyle Fars veya Kürt'tür diyenler bulunmuş ; A. Karahan bu, zamaniyle Prof. M. F. Köprülü tarafından cerh ve reddedilmiş bulunan esassız iddiayı vesile ederek, Fuzulî'nin Türk olduğunu isbata kalkmış ve bu konuda söylenecek delil ve materyallere 13 sahife yer ayırmıştır. Fuzulî—Türklüğü isbat edilmek için yalnız eserleri kâfi iken—menşe ve geneoloji itibarıyla muhakkak ki Türktür. Fakat bir Türk'ün Fuzulî Türktür, diye isbata kalkması bir Alman'ın faraza Göthe veya Schiller Almandır, bir İngiliz'in Shakespeare İngiliz'dir ve bir İtalyan'ın Boccacio ile Petrarco veya Virgil İtalyan'dır diye monografi yazmasına benzemez mi ?!. Bir Nizamî-i Gencevî'nin, bir Emir Husrev-i Dihlevî'nin, hattâ bir Celâleddin-i Rumi'nin Türk olduklarını isbata ihtiyaç ve belki zaruret hissedilebilir ; çünkü bunlar, dünyaca, birer İran klâsığı ve Fars şairi tanınmışlardır. Fakat klâsik bir Türk şairinin milliyetini münakaşa konusu yapmak her halde müsbet bir meşguliyet sayılamaz. Şairin haltercümesine ait aykırı malûmata mutlaka temas edilmek istenirse, bu hususa, nihayet, bir iki cümle veya notla işaret edilip geçilir.

Fuzulî'nin Türk olduğu hakkında ısrar edileceğine, aynı konuda söylenen bütün materyalleri başka bir neticeye varmak için kullanmak daha müsbet ve gerekli bir iş olur. Fuzulî'nin, bizzet belirtilecek ve isbat olunacak tarafı onun *Türklüğü* değil, *Türkçülüğüdür* : müellif, şairin *milliyetinden ziyade milliyetçiliği* üzerinde dursa idi, daha yerinde hareket etmiş olurdu.

Fuzulî yaratıcılığının en büyük saiki onun *halkçılığıdır* ; milliyetçiliği dediğimiz zaman da bunu kastediyoruz. İrkan Türk olmasa idi bile, Türk'e hitap için can atan şair, bu sıfatıyla, büyük bir Türk şairi olmaktan gene mahrum kalmazdı. Fuzulî'nin A. Karahan tarafından istifade edilmemiş Farsça bir beyti bu halkçılığın bize kuvvetli bir delilini veriyor. Şairin «Rind ü Zahid» adındaki eserinde «Asl olan manâdır, yoksa söz süslemek değildir ; asıl söz halkın anlayacağı sözdür» manâsına gelen güzel bir beyti vardır :

سخن آنست که فهمند عوا

اصل معناست نه تزین کلام

Fuzulî, şiir nevelerinden en çok beğendiği gazeli tarif ederken de bu halkçılığını belirtmiştir. Gazeli o, ruhunun lirizmine uygun geldiğinden başka, bir de «yazılması ve okunması kolay olduğu için» tercih etmiştir.

«Gazel de ki meşhur-i devran ola, Okumakda, yazmakda âsan ola!»

Sanatın sosyal ve millî bir görev taşıdığına bu suretle kani olduğunu gördüğümüz Fuzulî, samimi bir şîa ruhiyle «Hadikat üs-Süada»sını yazmış ve Kerbelâ şehitlerinin mersiyesini dinlemekten «Dünyanın en büyük rûknünü teşkil eden Türkleri» mahrum kılmak istememiş ve bu hususta Tanrıdan başarı dileyerek şu yakarıшта bulunmuştur :

*«Ey feyzresan-i Arab ü Türk ü Acem Kıldın Arabı afsah-i ehl-i Alem ;
Ettin fuseha-yi Acemi İsa-dem Men Türk-zebandan iltifat eyleme kem!»*

Aynı Türkçülük motifi ile o, Farsçası bol bulunan «Leylâ-Mecnun»u da, Türkler dahi zevk alsınlar diye, «inceleştirdiği Türk nazmına» maletmiştir :

*«Ol sebepten Fârisi lafziyle çoktur nazm kim,
Nazm-i nazik Türk lâfziyle iken düşvar olur ;
Mende tevfik olsa bu düşvarı âsan eylerim,
Nevbahar olgac, dikenden berg-i gül izhar olur.»*

Müellifin şüpheli gördüğümüz incelemelerinden biri de Fuzulî şahsiyetinin psikoanaliz metodu ile tesbitidir ; hele minyatürlere göre şairin beden teşekkülü hakkında tahminlerde bulunmaya kat'iyen güvenilemez. Bu hususta fotoğraflara bile güvenmek caiz değilken, minyatüre nasıl itimad edilir ? Netekim bu itimatsızlığı müellif dahi zımnen açığa vurmuştur. Bütün sevgilerinde latif cinsler tarafından daima mukabelesizliğe uğrayan şairin, Karahan, çehre çirkinliğine ihtimal vermektedir ; halbuki müellifin bu mantığı, Fuzulî'nin meşhur minyatüründeki güzelliğiyle tezaad halindedir.

Dr. Prof. Nihat Tarlan, yukarıda zikrettiğimiz «bir kaç söz» ünde, Fuzulî'nin «asıl sanatkâr cephesini de ele almayı ve onu tamamen objektif bir hale getirerek» işlemeyi A. Karahan'dan ummaktadır. Bizim ise bilhassa özlediğimiz şey şairin yaratılışındaki sosyal motif ve idelerin incelenmesidir. Bu iş yapılırsa Türk humanizminin en büyük dehası bize ve bütün dünyaya daha kavrayışlı bir şekilde anlatılmış olur.

Fuzulî'cilikten beklenen bu çok özlenir araştırmalar haricinde dahi, yayınlandığı şekliyle, Dr. Karahan'ın kitabı millî kütüphanemizin değerli eserlerindedir. Önemli bir açığı dolduracağı bize muhakkaktır. Müellifi candan tebrik ederiz.